

ВІЙСЬКОВІ СЛУЖБОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

УДК 343.3/7:355.1(091)

Постановка проблеми. Військові службові кримінальні правопорушення є стійким негативним явищем, що супроводжує розвиток військової служби на всіх історичних етапах. Їх суспільна небезпечність полягає у підриві військової дисципліни, боєздатності, авторитету державної влади та порушенні прав військовослужбовців. В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України значення цієї проблематики істотно зросло, оскільки підвищене навантаження на систему військового управління об'єктивно загострює ризики службових зловживань. Спостерігаємо динаміку зростання кількості облікових військових службових кримінальних правопорушень: за статтею 425 КК України, у 2024 році склала 128 деліктних подій на відміну 95 у 2023р. та 60 у 2022 р.; за статтею 426 КК України, у 2024 році склала 11 деліктних подій на відміну 6 у 2023р. та 4 у 2022 р.; за статтею 426-1 КК України, у 2024 році склала 61 деліктних подій на відміну 53 у 2023р. та 41 у 2022 р. [4-6].

Очевидно, що відповідні дослідження у історичній ретроспективі створять можливість більш повно простежити генеалогію злочинів, які посягають на порядок несення військової служби військовими командирами, крізь призму середньовічного періоду Київської Русі, козацької доби, імперського та радянського періодів – до сучасного українського законодавства. Розуміння того, як більш ранні пам'ятки права вирішували аналогічну поведінку, надасть важливого контексту у плані сучасних зусиль протидії аналізованім правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-правовий огляд розвитку правовідносин відображених у законодавстві про військові кримінальні правопорушення на українських землях у різні історичні періоди провели В. А. Шершенькова,

В.М.Єрмолаєв, Т. Б. Ніколаєнко, І. М. Грозовський, П. Л. Фріс, В.С. Макарчук, І. М. Паньонко, К. М. Плутницька, К.О. Ковтун та інші науковці.

Незважаючи на доволі значну кількість публікацій, питання погляду на військові службові кримінальні правопорушення у історичній ретроспективі недостатньо висвітлено. Хоча у наукових працях висвітлюються окремі історичні етапи розвитку правовідносин та їх законодавчого врегулювання у сфері військових злочинів, проте питання окремої групи злочинів, таких як злочини вчинені військовими командирами, серед загальних військових злочинів приділено уваги не було. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблемні питання характеристики військових службових кримінальних правопорушень виникає лише у ХХ столітті, відтак питання притягнення військових командирів до відповідальності продовжує й надалі залишатися розкритим недостатньо.

Стаття має на меті виявлення закономірностей розвитку кримінальної відповідальності військових командирів за службові злочини через аналіз правових систем різних історичних епох середньовічного періоду Київської Русі через козацьку добу, імперський та радянський періоди до сучасного українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. *Військові службові правопорушення в період Київської Русі.* Концепція злочинів проти військової служби як окремої правової категорії розвивалася поступово протягом української правової історії, з корінням, що простежується до ранніх середньовічних правових традицій.

Чітко встановленого поняття «військового злочину» у Київській Русі не існувало, не говорячи уже про військовий службовий злочин вчинений на той час військовим начальником чи командиром, тобто князем, чи воеводою. У ті часи не було сформовано питання покарання, законодавчий акт на той час «Руська правда» містив такі терміни, як «помста» та «вирне платити» [17, с. 11].

У часи Київської Русі не було кодифікованого кримінального законодавства, норми якого б окремо регламентували відпові-

дальність за військові злочини, як злочини проти порядку несення військової служби.

Із аналізу історичних пам'яток, можна зробити висновок, що суспільство ділилось на декілька прошарків, особливо цінувалась військова знать. Так, ст. 1 Правди Ярослава захищала життя здоров'я представників воєнно-дружинної знаті, членів княжої дружини (війська), що виконували конкретні доручення князя. Такий же принцип правовідносин закладений був у «Правді Ярославичів», яка виділяє вбивства, які спрямовані проти людей князя. Руська Правда, Поширена Правда, Правда Ярослава, Правда Ярославичів передбачає норми, які вказують, що на той час особи, які входили до війська, тобто дружини вважались знаттю та були під особливим захистом закону. Вбивство холопа, тобто раба, пізніше кріпосного селянина, не вважалось злочином. Однак, ст. 7 Правди Ярослава визначається про тілесне ушкодження, що спричинило втрату якого-небудь пальця, у воєнно-дружинному середовищі таке правопорушення вважалось дуже серйозним, оскільки заважало воїну користуватись зброєю [2, с. 136]. Зброя на ранніх ступенях феодалізму була належністю лише військових (тобто воєнно-дружинного оточення) та привілеєм лицарства.

Історичні пам'ятки містить норми, які можна віднести до схожих на військові службові кримінальні правопорушення, зокрема Правда Ярослава містила норми, які послідовно передбачали дії, що посягають на честь та гідність, котрі відбуваються між особами, що носять зброю. Більшість злочинів серед воєнно-дружинної знаті відбувались, через зазіхання на лицарську честь і гідність. Такими злочинами вважалось виривання волосся з вусів, чи бороди, що по суті вважалось зазіханням на вищість (вуса та борода) воєнно-дружину знать (честь та гідність) [2, с137].

Під час періоду Київської Русі військова дисципліна регулювалася поєднанням звичаєвого права, князівських статутів та норм Руської Правди, при цьому, не можна відкидати вплив Візантії, що регулювали відносини між правителями та військовими командирами. Хоча формальна кодифікація військових злочинів як окремої категорії не існувала в цю епоху, ретельний аналіз історичних джерел виявляє кілька механізмів, що розглядали під-

звітність військового командування. Військові командири (воєводи) несли особисту відповідальність перед своїм князем за дії та ефективність своєї дружини (військових підрозділів), оскільки в умовах воєнної демократії було поширеним серед військової знаті дотримання принципів моралі, відваги, поваги до честі та гідності, лицарства. Це було основою та пріоритетом правовідносин у Київській Русі. Повага командирів та виконання наказів було честю для військовиків [2, с. 142].

Козацьке звичаєве право та військові службові правопорушення. Запорізька громада доходила до повного ідеалу, принцип рівності домінував над усім: під час загальних зборів, при виборах військової старини, січовому й паланковому управлінні. Знатність роду, станове походження, ні перевага віку не мали в Січі жодного значення: лише особисті якості, тобто відвага, досвід, розум, кмітливість, бралися до уваги. Навіть відповідна організаційна структура Запорозького війська не впливала на це. Увесь склад Війська Запорозького низового ділився на старшину: військову (*кошовий отаман, суддя, осавул, писар*), «молодшу старшину» (*курінні отамани, «батьки» або «сивоусі діди»; військові чиновники (військові службовці) – підписарій, булавничий, хорунжий, бунчужний, пірначний, підосавулій, довбиш, піддовбиш, пушкар, підпушкар, гармаш, товмач, шафар, підшафарій, кантаржій, канцеляристи; похідні й паланкові старшини (начальники) – полковник, писар, осавул, підписарій, підосавулій; громадські отамани*); юних молодиків, які готувалися стати справжніми козаками; січову масу, так звану «сіромашню, простолюду, чернь» [11, с. 185].

«Життя кошового отамана, як і решти старшин, мало чим відрізнялося від життя решти козаків: він перебував завжди в тому самому курені, в котрому був і до обрання кошовим, стіл і стара його були в тому ж курені, разом із козаками. Так було споконвіку» [11, с. 186]. Тому, «принцип рівності» в козацькому звичаєвому праві означав, що навіть командири найвищого рангу могли зазнати покарання. Це представляло значний відхід від попередніх українських та сучасних європейських правових традицій, де аристократичні військові командири часто користувалися значним імунітетом від переслідування.

Документальні свідчення з архівів Січі вказують, що отамани, гетьмани та інші військові посадові особи могли бути притягнуті до відповідальності за недбалість, невиконання обов'язків або зловживання владою, з покараннями, включаючи публічне приниження, відсторонення від посади, конфіскацію майна і, в крайніх випадках, страту. Демократична природа козацької військової організації створила унікальну рамку для розгляду військових службових правопорушень. Відсутність формальних привілеїв для козацького керівництва сприяла формуванню правового середовища, де підзвітність командирів забезпечувалася через колективне судження, а не кодифіковані статuti. Цей підхід відображав козацьке відкидання ієрархічних соціальних і правових структур, поширених на сусідніх територіях. Регулярні вибори та потенційне відсторонення військових лідерів слугували превентивним механізмом проти зловживання владою, водночас створюючи відмінну правову культуру, де від лідерів очікувалося служіння колективному інтересу, а не особистим амбіціям [11, 187, 188, 189].

У Запорозькій Січі не існувало чіткого поділу злочинів, за які призначався той чи інший вид смертної кари. Ці питання визначало товариство на своїх зібраннях. Під виконання смертної кари міг потрапити кожен, у тому числі й кошовий отаман.

До ганебних покарань зараховувалися й посадження на дерев'яну кобилу, догана, громадський осуд, усунення від посади й позбавлення права надалі бути обраним на керівну посаду в Запорозькій Січі (від кошового отамана та до найменших урядовців), вигнання (відлучення від козацької громади на певний строк чи безстроково, без надання вигнання на території Запорозьких Вольностей притулку й захисту). Ці покарання можна зустріти й у Литовських Статутах [11, с. 188, 189].

Запорозька Січ, постійно перебуваючи в умовах ворожого оточення (Річ Посполита, Кримське ханство й Оттоманська Порта, а пізніше царська Росія), могла вижити тільки за умов відсутності внутрішніх суперечок. Правові норми у запорозькій січі по факту були направлені на урегулювання суперечок та налагодження компромісів. Запорозьке козацтво це по суті військо, а

не цивільне суспільство, відповідно увага в той час зосереджувалась на військових злочинах, які в більшій мірі були урегульовані у статутах Великого князівства Литовського [1, с.113].

Про активне застосування норм Польсько-Литовських статутів, у період української козацької держави на всій Україні зазначає й П. Л. Фріс [14, с. 108].

Історичні джерела свідчать, що значну роль у розвитку військового законодавства на території українських земель, було проведення литовським урядом тричі кодифікаційних робіт у XVI ст., результатом яких стали Статути Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.).

Аналіз статутів Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.) дає підстави стверджувати, що вказані нормативно-правові акти містили та врегульовували на законодавчому рівні правовідносини у Збройних Силах. Передбачали військові злочини та серед військових злочинів виділяли окремі групи однорідних злочинів. Так, до військових службових злочинів на той час В. А. Шершенькова відносить (ст. 4, 9 статуту ВКЛ 1529 р. – хорунжий засвідчив і обманув гетьмана, що особа не може вступити на військову службу за станом здоров'я; хорунжий залишав вдома боярина (земян) або відпускав його без повідомлення гетьмана, у таких випадках хорунжий міг втратити посаду і маєток), (ст. 18 статуту Великого князівства Литовського 1566 р. – хорунжим заборонялося звільняти чи відпускати земян від військової служби), (хорунжий ніс відповідальність за звільнення шляхтича від воєнної служби (арт. 17 статуту Великого князівства Литовського 1588 р.) [15, с. 36-38].

Козацька доба не принесла формування чіткої структури військових службових злочинів на кшталт сучасної. Однак, Запорізька Січ, як військова демократія, створила унікальну правову систему, що поєднувала демократичну підзвітність із суворою військовою дисципліною побудовану на принципах демократії, рівності та справедливості. На відміну від феодальних структур Київської Русі, козацька військова організація характеризувалася обраними лідерами, які залишалися підзвітними колективній волі козацької ради.

Військові службові правопорушення в імперській та радянській періоди. Включення українських територій до Російської імперії принесло зміни до військово-правових традицій щодо службових правопорушень. Імперська російська система військово-кримінального права зосереджувалась на ієрархічній системі та субординації військових командирів, що суттєво відрізняло від попередніх козацьких демократичних традицій.

Армія в Російській імперії (та її законодавстві) залишалася свого роду, державою в державі. Військове законодавство Петра I не робить різниці між самогубством військового та державною зрадою [10, с. 204]. Нормативними актами, які регулювали правовідносини щодо військових правопорушень на той час були Судебники 1497, 1550 та 1589 р. В цих джерелах наявні згадки на службові та військові проступки [10, с. 205].

Загалом наукова література містить відомості про законодавство, яке використовувалось у часи російської імперії Воинский артикул Петра I, Воинский устав Петра I, Військово-судовий статут, запроваджений Олександром II.

Злочин, згідно з «Артикулом воинским» розглядається не з точки зору правопорушення, а як порушення субординації, невиконання наказу, ослування (непокора). На внутрішній або моральний бік діяння звертається настільки мало уваги, що зрада та замах на самогубство в очах законодавця абсолютно рівні й караються одним і тим самим покаранням – позбавленням життя (смертною карою). Головною ідеєю покарання є відплата, а безпосередня мета – винищення злочинця та залякування [10, с. 206].

Артикул військовий складався із 24 розділів поділених на 209 статей і був включений, як друга частина у Військовий статут 1716 р. Окремою групою були військові злочини, такі як зрада, дезертирство, непокора військовій дисципліні, ухилення від служби або вербування. Уже з 1743 року було зведено збірку із назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» збірка містила главу п'яту під назвою «Про службу державну воєнну і порядок військовий», яка містила 22 статті, окремі з них можна виділити як злочини проти повноважень військового командира, це делікт за яким командир під час походу відпустив свого підлеглого у від-

пустку додому. У 1868 році прийнятий новий Військовий статут про покарання який складався з п'яти розділів, до яких входили такі злочини, як перевищення влади та протизаконна бездіяльність, також слабкий нагляд за підлеглими, зловживання владою у відносинах з підлеглими [16, с. 177, 178].

Отже, військово-кримінальне законодавство на той час містило військові правопорушення, однак, як бачимо політика за тих часів була спрямована на боєздатності армії, навіть шляхом репресій проти порушників військово-державницьких інтересів та дисципліни. Покарання військовослужбовців за вчинення ними насильства не мало великої ваги. За такої політики, практично притягнення військових начальників, чи командирів, у яких формувалась військова влада до відповідальності за службові злочини, було можливим швидше за невиконання (ослухання) наказу, яке часто подавалось як зрада, ніж злочин проти повноважень.

Формальна концепція злочинів проти порядку несення військової служби вчинених військовими службовими особами, як окремої правової категорії повністю виникла під час радянського періоду, представляючи значний розвиток в еволюції українського військово-кримінального права.

До моменту прийняття Кримінального кодексу Української РСР 1922 року та Кримінального кодексу РРФСР 1926 року, на території українських земель відбуваються історичні знакові події, які вплинули на правовідносини.

У період 1917-1921 рр. відбувались акти відродження українського державотворення, зокрема створення Української Народної Республіки (листопад 1917 р. після розпаду російської імперії), створення Західноукраїнської народної Республіки (листопад 1918 р. після розпаду Австро-Угорської імперії), проголошення держави гетьмана П. Скоропадського (березень 1918 р.), проголошення акту злуки УНР з ЗУНР (3 січня 1919 р.), створення Української Радянської Соціалістичної Республіки (6 січня 1918 р.-24 серпня 1991р.).

Однак, тільки Українська РСР одна із республік у складі СРСР, яка постала як результат збройної агресії більшовицької Росії, з допомогою більшовиків проти УНР. Інші із названих форм прав-

ління із-за короткого існування не прийняли нормативного акту, який би закріпився у правовідносинах тодішнього суспільства на території української держави, а пізніше був використовуваний та закріплений у практиці. Таке було обумовлене інтенсивною боротьбою за право відродити українську державність.

Рання радянська держава, стикаючись з громадянською війною та іноземною інтервенцією, швидко встановила сувору систему військової дисципліни, що включала специфічні положення щодо військових злочинів, «Положення про революційні військові трибунали» 1919 року запровадило одні з перших явних положень, створюючи спеціальні процедури для переслідування військових через військові надзвичайні суди.

Військові злочини вже в Кримінальному кодексі УРСР 1922 року були представлені у Главі VII «Воєнні злочини» (статті від 200 – загальне визначення – до 214). Загалом глава охоплювала 14 складів злочинів. Серед деліктів до сфери військових службових злочинів, на нашу думку можна було б віднести статтю 209 «Перевищення влади або бездіяльності військового начальника без злого умислу». Положення вказаного нормативно-правового акту не суттєво змінювались у 1926 року та у 1927 році [10, с. 206-208].

Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року прийнятий ВР УРСР 28 грудня 1960 року містив 11 глав серед яких главу «Військові злочини». Так, до статей, які містили ознаки військових службових злочинів можна віднести ст.ст. 254 - 254-3 «Зловживання військової посадової особи владою чи посадовим становищем», «Халатне ставлення до служби», «Перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень», «Бездіяльність військової влади» [3]. Аналіз даного законодавчого акту, дає підстави для розуміння, що норми закону надають поняття військових посадових осіб та встановлюють розмір шкоди, чіткіше окреслюють групу однорідних злочинів

Можна констатувати, що стаття 254-3 КК Української РСР 1960 р. уже на той час передбачала кримінальну відповідальність для командирів, які не запобігли злочинам своїх підлеглих, вважаємо, що це є раннє статутне визнання доктрини відповідально-

сті командирів, яке відображене і у міжнародному кримінальному праві ст. 28 Римського статуту МКС.

Сучасна концепція військових службових злочинів в українському національному законодавстві. Військово-кримінальне право України з часу незалежності від Радянського Союзу зберегло значну частину радянської концептуальної рамки, поступово адаптуючись до міжнародних стандартів та демократичних принципів.

Збройна агресія Російської Федерації проти України з 2014 року стала однією з причин змін у зовнішніх правових відносинах України з міжнародними партнерами, що зумовило необхідність змін національного законодавства України. Це проявилось у фактичному прийнятті змін до Кримінального кодексу України, включаючи розділ про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Група однорідних кримінальних правопорушень, об'єднаних характеристикою суб'єктного складу, вчинених військовослужбовцями, наділеними адміністративно-господарськими чи організаційно-розпорядчими повноваженнями, зазнала змін у формі виключення норм статей 423 та 424 із закону про кримінальну відповідальність.

Кримінальний кодекс України [8] окреслює розмежування між загальними військовими злочинами та злочинами, вчиненими військовими командирами в статтях 423-426-1, які фактично становлять однорідну групу кримінальних правопорушень в системі правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, хоча в окремий розділ кодекс вказані норми не виділяє.

Кримінальний кодекс України містить групу однорідних кримінальних правопорушень, об'єднаних характеристикою суб'єктного складу, вчинених військовослужбовцями, наділеними адміністративно-господарськими чи організаційно-розпорядчими повноваженнями (статті 425-426-1). Дані норми розглядають злочини проти встановленого порядку несення військової служби, вчинені командирами та військовими начальниками у формі: «недбалого ставлення до військової служби (стаття 425)», «бездіяльності військової влади (стаття 426)» та «перевищення військо-

вою службовою особою влади чи службових повноважень (стаття 426-1)». Положення цих норм передбачають градуйовані категорії (кваліфікуючі ознаки): «тяжкі наслідки», «правопорушення, вчинене в особливий період, крім воєнного стану», «правопорушення, вчинене під час воєнного стану або в бойовій обстановці», частина 2 статті 426-1 додатково, окрім зазначених, передбачає кваліфікуючу ознаку «вчинення правопорушення з використанням зброї».

Статті 425 та 426 інкорпорують доктрину відповідальності командування з міжнародного кримінального права, встановлюючи, що військові командири можуть нести кримінальну відповідальність за небалий нагляд за підлеглими. Ці положення узгоджують українське військово-кримінальне право з міжнародними стандартами, зокрема: Римський статут Міжнародного кримінального суду (Стаття 28): встановлює, що командир несе відповідальність, якщо він знав або повинен був знати про злочини підлеглих і не вжив необхідних заходів для їх запобігання [13, с. 101].

Стандарти НАТО: Альянс вимагає від держав-членів забезпечити, щоб командири несли відповідальність за дотримання їхніми підрозділами міжнародного гуманітарного права, включаючи створення механізмів нагляду та звітності. Женевські конвенції (Додатковий протокол I, Статті 86-87): зобов'язують командирів запобігати порушенням міжнародного гуманітарного права та вживати заходів для їх припинення. Конкретно, українське законодавство на шляху адаптації до міжнародних норм: включає критерій доктрини «повинен був знати» про можливі порушення підлеглих; встановлює обов'язок командирів здійснювати ефективний контроль над підлеглими; запроваджує відповідальність за нежиття превентивних заходів; криміналізує відсутність чи неналежність підзвітності за порушення, вчинені підрозділами. Адаптація українського законодавства до міжнародних норм може відобразитися в прийнятті змін до національного законодавства України у формах чіткішого та конкретнішого регулювання правових відносин щодо фіксації вимог міжнародного права.

Приєднання України до Римського статуту, яке набуло чинності 1 січня 2025 року, створює нову правову рамку для розслі-

дування та належного регулювання відповідальності командирів. Українські командири тепер стикаються з потенційною юрисдикцією МКС що зумовлює реагувати на воєнні злочини підлеглих.

В дійсний час, особливу увагу багатьох науковців та практиків до себе привертає проєкт Кримінального кодексу України, який загалом демонструє потребу наступності в еволюції військових службових злочинів. Книга 10 проєкту Кодексу «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби» (6 розділів, 10.1-10.6) конкретизовано поділяє категорії однорідних кримінальних правопорушень за суб'єктивним та об'єктивним складом. Проєкт КК України передбачає суттєві та значні удосконалення до поточної рамки регулювання праввідносин відображених у статтях 425-426-1 чинного КК України. У проєкті зазначені норми відображені у розділі 10.5 «проти порядку військової публічної служби». Стаття 10.1.1 надає визначення термінів, зокрема чітко визначає термін «*військова публічна службова особа*» та «*командир (начальник)*», що, по суті, окреслює суб'єктивний склад делікту.

Проєкт КК України відображає як військові службові кримінальні правопорушення 7 складів, з них: «незаконне насильство щодо підлеглих», «потурання командира (начальника) вчиненню підлеглим злочину або неповідомлення про його вчинення», «спричинення військовою публічною службовою особою тяжкої майнової шкоди з необережності», та «порушення прав військовослужбовця-викривача» (статті 10.5.3-10.5.6 Проєкту КК України), які віднесено до категорії «злочини». Та (статті 10.5.7.-10.5.9) «використання військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою», «потурання командира (начальника) вчиненню підлеглим провини або неповідомлення про її вчинення» та «спричинення військовою публічною службовою особою значної майнової шкоди з необережності», які віднесені до категорії «провини» [7, с. 166, 167].

Проєкт містить новий склад деліктів та надає більш точні критерії кваліфікації, визначає терміни, поняття, відображає ознаки, що підвищують тяжкість злочину та поділяє їх на ступені, в

загальному проєкт надає більш точного бачення об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, визначає суб'єкта та суб'єктивну сторону, що є наслідком позитивного впливу врегулювання правовідносин та слідує доктрині принципу правової визначеності.

Ці ініційовані реформи мають перспективу, оскільки демонструють прихильність України до розвитку військово-кримінального права у напрямку взаємодії із міжнародним законодавством, водночас ураховують важливість ефективності військової дисципліни під час триваючого збройного конфлікту. Водночас, у проєкті не висвітлено відповідальності за вчинення злочину військовою службовою особою з корисливих мотивів (в тому числі неправомірної вигоди) в співучасті, що є важливим для майбутнього розвитку політики країни спрямованої на запобігання та протидію військовим службовим кримінальним правопорушенням.

Висновки. Еволюція військових злочинів в українській правовій історії демонструє поступовий розвиток від рудиментарних концепцій підзвітності військового командування до витонченої правової рамки, що окреслює із загальних військових злочинів однорідну групу кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби вчинених військовими службовими особами. Протягом цієї еволюції виникає кілька ключових закономірностей: зростаюче розмежування між особистими та службовими проступками, зростаюча формалізація обов'язків військових начальників та командирів та балансування військової ефективності з демократичним наглядом і захистом прав людини.

Концепція військових службових злочинів як окремої правової категорії повністю виникла лише під час радянського періоду двадцятого століття, створюючи фундамент для сучасних українських положень. Статті 425-426-1 Кримінального кодексу України представляють кульмінацію цього історичного розвитку, поєднуючи елементи радянської правової традиції з адаптаціями до міжнародних стандартів відповідальності військових командирів.

Динамічні зміни правовідносин у сфері порядку проходження військової служби у різні історичні періоди на території-

ях українських земель відбувалися у воєнні часи, коли держава та армія інтенсивно працювали на один результат. Вказане надає підстави вважати, що Україна перебуваючи у тривалій війні, як ніколи може проаналізувати критичні проблеми та виправити за рахунок прийняття відповідних норм.

Досвід застосування статей 425-426-1 під час повномасштабного вторгнення підкреслює необхідність: 1) чіткішого розмежування між кримінальними порушеннями за ступенем суспільної небезпеки; 2) гармонізації національних стандартів відповідальності військових начальників та командирів з юрисдикцією МКС після приєднання України до Римського статуту; 3) конкретизації у національному законодавстві можливості притягнення командирів до відповідальності за злочини з корисливих мотивів (в тому числі за неправомірну вигоду), використовуючи повноваження; 4) передбачити кваліфікаційну ознаку співучасті у кримінальних правопорушеннях, які вчиняються військовими начальниками чи командирами; 5) відобразити у національне законодавство на рівні державного органу обов'язок визначати та здійснювати мотивацію громадян направлену на виконання обов'язку з проходження військової служби.

1. Грозовський І.М. «Боротьба із злочинністю на території запорізьких вольностей» Матеріали XVIII Міжнародної історико-правової конференції 13-17 вересня 2007 р Сімферополь: ДОЛЯ, 2008. - 480 с. URL: <https://library.nlu.edu.ua>. (дата звернення: 11.09.2025).
2. Єрмолаєв В. М. Деякі проблеми злочину та покарання в Київській Русі / В. М. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України. 1996р. №5. - X. : Акад. Правових наук України, 1996. - С. 135-143 URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4008> (дата звернення: 11.09.2025)
3. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР» документ 2000-05 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05#Text> (дата звернення: 11.09.2025).
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2024 рік URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024.

5. *Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2023 рік* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023.
6. *Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2023 рік* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022
7. *Контрольний текст проекту Кримінального кодексу України (станом на 15.10.2025 року)* URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/11/12/00-kontrolnyj-proyekt-kk-15-10-2025-eksperty-frn.pdf> (дата звернення: 11.09.2025)
8. *Кримінальний кодекс України документ 2341-III перша редакція прийняття від 05.04.2001* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#Text> (дата звернення: 11.09.2025).
9. *Кримінальний кодекс України документ 2341-III редакція від 17.07.2025.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3885> (дата звернення: 11.09.2025).
10. *Макаруч В. «Воєнні та військові злочини в кримінальному законодавстві російської імперії, РРФСР та Російської Федерації: Теорія і безпосередня практика». Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” № 3 (39), 2023* URL: <http://doi.org/10.23939/law2023.38.204>. (дата звернення: 11.09.2025).
11. *Ніколаєнко Т.Б., кандидат юридичних наук, доцент «Особливості кримінальної відповідальності козаків і військової старшини за звичайним правом Запорізької Січі середини XVI СТ. – середини XVII СТ». ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО № 5-2 частина 2* URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/34293>. (дата звернення: 11.09.2025).
12. *Плутницька К.М. Ковтун К.О. «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників за національним та міжнародним кримінальним правом» Том 3 № 4 (2025): Аналітично-порівняльне правознавство* URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.15>. (дата звернення: 11.09.2025).
13. *Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду документ 995_588 редакція від 25.10.2025* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n243 (дата звернення: 11.09.2025).
14. *Фріс П.Л. д.ю.н. професор «Кримінально-правова політика України в період Козацької держави Богдана Хмельницького». Матеріали XVIII Міжнародної історико-правової конференції 13-17 вересня*

- 2007 р. Сімферополь: ДОЛЯ, 2008. - 480 с. URL: <https://library.nlu.edu.ua> (дата звернення: 11.09.2025).
15. Шершенькова В.А. Кримінальна відповідальність військових в Україні у XVIII – XIX ст.ст URL: <https://www.scribd.com/document/848333905> (дата звернення: 11.09.2025).
16. Шершенькова В.А., канд. юрид. наук, доцент *Військові злочини за статутами Великого Князівства Литовського (XVI СТ.) Правова держава*, (2019) (36), 36–41 URL: <http://dx.doi.org/10.18524/2411-2054.2019.36.184854> (дата звернення: 11.09.2025).
17. I. Panonko, V. Koval «Essence and system of punishment in Kievan Ruson the Ruska Pravda» URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.23939/law2017.876.010> (дата звернення: 11.09.2025).

Михайло ЖИЛЯК. Військові службові кримінальні правопорушення в історичній ретроспективі.

У статті досліджується еволюція військових злочинів від часів Київської Русі до сьогодення з особливим акцентом на трансформацію правових концепцій відповідальності військових командирів за вчинені правопорушення. Актуальність дослідження визначається необхідністю розуміння історичних коренів сучасного українського військово-кримінального права в контексті євроатлантичної інтеграції. Методологія базується на історико-правовому аналізі первинних джерел, включаючи Руську Правду, козацьке звичаєве право, Литовські Статути, законодавство Російської імперії та радянське законодавство, чинний Кримінальний кодекс України та проект нового Кримінального кодексу України. Результати демонструють, що концепція злочинів, які посягають на порядок несення та проходження військової служби вчинених військовими службовими особами, як окремої правової категорії виникла лише у XX столітті, тоді як у попередні епохи відповідальність військових командирів регулювалася загальними нормами про зраду, невиконання обов'язків та зловживання владою. Аналіз статей 425-426-1 Кримінального кодексу України показує їх наступність від радянської правової традиції з одночасною адаптацією до міжнародних стандартів відповідальності військових командирів. Практична цінність полягає у формуванні теоретичної основи для подальшого реформування військової юстиції України відповідно до міжнародних стандартів та забезпечення ефективної протидії злочинів вчинених військовими службовими особами, які посягають на порядок несення чи проходження військової служби. Аналітична рамка розрізняє сучасні поняття військових службових злочинів та історичні аналоги. Оскільки специфічна правова категорія «військового службового правопорушення» виникла лише у двадцятому столітті, ранні періоди розглядаються на предмет функціональних еквівалентів — правових механізмів, що розглядали неправомірну поведінку військових командирів, пов'язану з їхніми обов'язками. Методологія порівняльного аналізу використовується для виявлення наступності та трансформацій у підзвітності військового командування в різних

історичних правових системах. Документальний аналіз включає як оригінальні історичні правові тексти, так і наукові інтерпретації цих джерел. Порівняльний підхід розглядає вплив ширших історичних, політичних та військових факторів на розвиток військових службових правопорушень.

Ключові слова: військові службові злочини, військова служба, військові начальники командири, бездіяльність військової влади, недбале ставлення до військової служби, перевищення влади чи службових повноважень, протидія військовим злочинам, стандарти НАТО, історична еволюція.

Mykhailo ZHYLIAK. Military official criminal offences in historical retrospect.

The article examines the evolution of military offences from the period of Kyivan Rus to the present day, with particular emphasis on the transformation of legal concepts concerning the responsibility of military commanders for committed violations. The relevance of the study is determined by the need to understand the historical foundations of modern Ukrainian military criminal law in the context of Euro-Atlantic integration. The methodology is based on a historical and legal analysis of primary sources, including the *Ruska Pravda*, Cossack customary law, the Lithuanian Statutes, the legislation of the Russian Empire, Soviet legislation, the current Criminal Code of Ukraine, and the draft of the new Criminal Code of Ukraine. The results demonstrate that the concept of offences encroaching upon the established procedure for military service committed by military officials, as a distinct legal category, emerged only in the twentieth century, while in earlier periods the liability of military commanders was regulated by general norms on treason, failure to perform duties, and abuse of authority. The analysis of Articles 425–426-1 of the Criminal Code of Ukraine reveals their continuity with the Soviet legal tradition while simultaneously adapting to international standards of military commanders' responsibility. The practical value lies in forming a theoretical foundation for further reform of Ukraine's military justice system in accordance with international standards and ensuring effective counteraction to offences committed by military personnel that encroach upon the established procedure for carrying out or performing military service. The analytical framework distinguishes between modern concepts of military service offences and their historical analogues. Since the specific legal category of "military service offence" emerged only in the twentieth century, earlier periods are examined for functional equivalents—legal mechanisms addressing unlawful conduct by military commanders related to their duties. A comparative analysis methodology is employed to identify continuity and transformations in the accountability of military command across different historical legal systems. Documentary analysis includes both original historical legal texts and scholarly interpretations of these sources. The comparative approach considers the influence of broader historical, political, and military factors on the development of military service offences.

Keywords: military service offences, military service, military commanders, inaction of military authority, negligent attitude toward military service, abuse of authority or official powers, prevention of military offences, NATO standards, historical evolution.